अथर्ववेद

काण्ड ३ सूक्त १६

अनुवाद कर्ता: सञ्जय मोहन मित्तल

Atharvaveda

Kaaṇḍa 3 Sookta 16

Translated by: Sañjay Mohan Mittal

साराँश

इस सूक्त में ऋषि विशिष्ठ हमारा ध्यान हमारी प्रातः काल की गतिविधियों की ओर ले गए हैं। सूर्योदय से पूर्व ही आलस्य त्यागकर, शौच स्नानादि से निवृत हो हमें तुरन्त अपने धर्मानुकूल कर्तव्यों के पालन में जुट जाना चाहिए। सुबह से ही हम ईश्वर का ध्यान लगा, नम्र बन, मन में अच्छे विचार रखें। हमारे कमों का उद्देश्य अपने लिए और समाज के किए उत्तम धनों की प्राप्ति होना चाहिए।

पहले छः मन्त्रों में ऋषि दिन का आरम्भ प्रार्थना, स्तुति व उपासना के साथ करने का निर्देश देते हैं। अथर्वा ऋषिः। अग्नीन्द्रादयो मन्त्रोक्ता देवताः। ४८ अक्षराणि। आर्षी जगती छन्दः। निषादः स्वरः। प्रातर्गिनं प्रातरिन्द्रं हवामहे प्रातर्मित्रावर्रुणा प्रातरिश्वनां। प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं प्रातः सोममुत रुद्रं हवामहे॥१॥

अथर्व ३:४:१६:१, ऋग् ७:४१:१, यजुः३४:३४

प्रातः । अग्निम् । प्रातः । इन्द्रम् । ह<u>वामहे</u> । प्रातः । मित्रावर्रुणा । प्रातः । अश्विनां ॥

प्रातः । भर्गम् । पूषणम् । ब्रह्मणः । पतिम् । प्रातः । सोर्मम् । <u>उ</u>त । <u>रु</u>द्रम् । <u>हवामहे</u> ॥१॥

्रातः निम्म् निर्म् निर्म् निर्म् निर्म् निर्म् निर्म् निर्म् निर्म् करते हुए हम अपने (भगम्) शौर्य व उत्तम कर्म करने के लिए (अग्निम्) पावक अग्नि, (इन्द्रम्) वर्षा, (मित्रा) प्राणदायक वायु, (वरुणा) जल, (अश्विना) सूर्य और चन्द्रमा एवम् (पूषणम्) हमारे पोषण के लिए प्रदत्त (सोमम्) वनस्पतियों की ऊर्जाओं का (हवामहे) आह्वान करते हैं। और हम (इति) उस (ब्रह्मणः) जगत के (पितम्) स्वामी का (हवामहे) आह्वान करते हैं (उत) जो (रुद्रम्) दुःखों और दृष्टों का नाशक है।

अथर्वा ऋषिः। भगो देवता। ४४ अक्षराणि। आर्षी त्रिष्टुप् छन्दः। धैवतः स्वरः। प्रातिर्जितं भगमुग्रं ह्वामहे वयं पुत्रमिदितेर्यो विधर्ता। आश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजां चिद्यं भगं भक्षीत्याहं॥२॥

अथर्व ३:४:१६:२, ऋग् ७:४१:२, यजुः३४:३५

प्रातःऽजितंम् । भगंम् । <u>उ</u>ग्रम् । <u>हवामहे</u> । <u>व</u>यम् । <u>पुत्रम् । अदितेः । यः । विऽधर्ताः ॥ आधः । चित् । यम् । मन्यंमानः । तुरः । चित् । राजां । चित् । यम् । भगंम् । <u>भक्षिः</u> । इति । आहं ॥ २॥</u>

Synopsis

This composition directs our attention to our morning routine and the desirable attitude as we prepare for our day. Shedding all laziness, one should wake up before dawn and after ablutions, quickly get engaged in a righteous behavior with positive mental attitude and humility. The goal of our activities should be to earn righteous wealth that can sustain and nourish us and the society as a whole as well.

In the first six mantras the sage advises us to start our day prayerfully with virtuous thoughts.

ṛiṣhiḥ atharvaa, **devataaḥ** agneendraadayo mantroktaaḥ, **vowels** 48, **chhandaḥ** aarṣhee jagatee, **svaraḥ** niṣhaadaḥ.

 praataragnim praatarindran havaamahe praatarmitraavarunaa praatarashvinaa, praatarbhagam pooshanam brahmanaspatim

praataḥ somamuta rudraṅ havaamahe. Atharva 3:4:16:1, Rig 7:41:1, Yajuḥ 34:34 praataḥ agnim praataḥ indram havaamahe praataḥ mitraa-varuṇaa praataḥ ashvinaa, praataḥ bhagam pooṣhaṇam brahmaṇaḥ patim praataḥ somam uta rudram havaamahe.

(praataḥ) At dawn, as we begin the day, (bhagam) for our grandeur and glory (havaamahe) we meditate and invite the energies from (agnim) the holy fire, the great purifier, (indram) the rain and thunder, (mitraa) vital air, (varuṇaa) the waters, (ashvinaa) sun and moon and the (somam) herbs, created for our (pooṣhaṇam) nourishment and vitality; and (havaamahe) we praise the (patim) Supreme Lord (brahmaṇaḥ) of the universe (uta) who is (rudram) the lord of justice and tormentor of evil and ailment.

ṛiṣhiḥ atharvaa, **devataa** bhagaḥ, **vowels** 44, **chhandaḥ** aarṣhee triṣhṭup, **svaraḥ** dhaivataḥ.

praatarjitam bhagamugran havaamahe vayam putramaditeryo vidharttaa, aadhrashchidyam manyamaanasturashchid

raajaa chidyam bhagam bhakṣheetyaaha. Atharva 3:4:16:2, Rig 7:41:2, Yajuḥ 34:35 praataḥ-jitam bhagam ugram havaamahe vayam putram aditeḥ yaḥ vi-dharttaa, aadhraḥ chit yam manyamaanaḥ turaḥ chit raajaa chit yam bhagam bhakṣhi iti aaha.

(प्रातः) प्रातः समय अपने दिन का आरम्भ करते हुए हम (भगम्) कल्याणकारी परन्तु (उग्रम्) दुष्टों को भयभीत करने वाले, (अदितेः) नाशरहित, (विऽधर्ता) ब्रह्माण्ड हो धारण करने वाले ईश्वर का (हवामहे) गुणगान करते हैं (जितम्) जिसकी न्याय व्यवस्था सदैव विजयी रहती है। (यः) उसी (राजा) प्रकाशवान ईश्वर की (पृत्रम्) सन्तान (वयम्) हम, उसे (आधः) सब ओर से अपने (चित्) मन में (मन्यमानः) धारण किए हुए, उसके (आह) उपदेशों का पालन कर अपने (चित्) मन को (यम्) काबू में रखते हुए, (तुरः) बिना विलम्ब (भगम्) उत्तम कर्म करते हुए (इति) उसकी (भिक्ष) उपासना करें।

अथर्वा ऋषिः। भगो देवता। ४३ अक्षराणि। निचृदार्षी त्रिष्टुप् छन्दः। धैवतः स्वरः। भग प्रणेतर्भग सत्यराधो भगेमां धियमुदंवाददंननः। भग प्र णो जनय गोभिरश्चैर्भग प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम॥३॥

अथर्व ३:४:१६:३, ऋग् ७:४१:३,यजुः३४:३६

भगं। प्रऽनेत:। भगं। सत्यंऽराधः। भगं। इमाम्। धियंम्। उत्। अव। ददंत्। नः॥
भगं। प्र। नः। जनय। गोभिः। अश्वैः। भगं। प्र। नृऽभिः। नृऽवन्तः। स्यामः॥३॥
हे (भग) सर्व ऐश्वर्य युक्त (प्रऽनेतः) गणनायक, (सत्यऽराधः) पूजनीय सत्यरूप ईश्वरः! (नः) हमें (इमाम्)
उत्तम (धियम्) बुद्धि (ददत्) देकर हमारी (उत् अव) रक्षा कीजिए। हे (भग) कल्याणकारी ईश्वरः! (नः)
हमारे लिए (प्र) सब ओर से (गोभिः) गौ (अश्वैः) अश्वादि धनों को (जनय) उत्त्पन्न कीजिए। जो (प्र)
सबसे (भग) उत्तम मनुष्य हैं वह हमारे (नृऽभिः) नायक बनें और हम सब (नृऽवन्तः) उत्तम व्यवहार
वाले (स्याम) बनें।

अथर्वा ऋषिः । भगो देवता । ४० अक्षराणि । आर्षी पङ्क्तिश्छन्दः । पञ्चमः स्वरः । <u>उ</u>तेदानीं भर्गवन्तः स्यामोत प्रं<u>पि</u>त्व <u>उ</u>त मध्ये अह्नाम् । <u>उतोदितौ मघवन्त्सूर्यस्य वयं देवानां सुमतौ स्याम ॥४॥</u>

अथर्व ३:४:१६:४, ऋग् ७:४१:४,यज्ः ३४:३७

<u>उ</u>त । <u>इ</u>दानीम् । भगंऽवन्तः । स्<u>याम</u> । <u>उ</u>त । <u>प्रऽपि</u>त्वे । <u>उ</u>त । मध्यें । अह्नांम् ॥ <u>उ</u>त । उत्ऽइंतौ । <u>मघ</u>ऽवन् । सूर्यस्य । <u>व</u>यम् । <u>दे</u>वानांम् । सुऽ<u>म</u>तौ । स्<u>याम</u> ॥४॥

Atharvaveda - Prapaathaka 6, Kaanda 3, Anuvaaka 4, Sookta 16

(praata h) At dawn, as we begin the day (vayam) we (havaamahe) praise God who is (adite h) indestructible, (bhagam) benevolent, (raajaa) luminous, (ugram) tormentor of the evil, (vi-dhartaa) the sustainer of the Universe and (jitam) whose justice always prevails. We, (yah) his (putram) children (bhakshi) worship (iti) him and follow his (aaha) commandments by (yam) controlling our (chit) mind, by (manyamaanah chit) meditating on him from (aadhrah) all directions and by performing (bhagam) noble deeds (turah) without any delay.

riṣhiḥ atharvaa, **devataa** bhagaḥ, **vowels** 43, **chhandaḥ** nichṛid aarṣhee triṣhṭup, **svaraḥ** dhaivatah.

3. bhaga pranetarbhaga satyaraadho bhagemaan dhiyamudavaadadannah, bhaga pra no janaya gobhirashvairbhaga pra nribhirnrivantah syaama.

Atharva 3:4:16:3, Rig 7:41:3, Yajuh 34:36

bhaga pranetah bhaga satya-raadhah bhaga imaam dhiyam ut ava dadat nah, bhaga pra nah janaya gobhih ashvaih bhaga pra nri-bhih nri-vantah syaama.

(bhaga) O Possessor of all wealth! (praṇetaḥ) O Leader of masses! O (raadhaḥ) Embodiment of (satya) Truth! Please (ut ava) protect (naḥ) us by (dadat) granting us the (imaam) best (dhiyam) intellect, thoughts and emotions. Please (janaya) produce the righteous wealth including (gobhiḥ) cows and (ashvaiḥ) horses for (ṇaḥ) us from (pra) all directions. May the (pra) best amongst us (nṛibhiḥ) lead us so that all of us (syaama) realize our (nṛi vantaḥ) best potentials!

rişhih atharvaa, devataa bhagah, vowels 40, chhandah aarşhee panktih, svarah panchamah.

 utedaaneem bhagavantaḥ syaamota prapitva uta madhye ahnaam, utoditau maghavantsooryasya vayan devaanaan sumatau syaama.

Atharva 3:4:16:4, Rig 7:41:4, Yajuh 34:37

uta idaaneem bhaga-vantaḥ syaama uta pra-pitve uta madhye ahnaam, uta ut-itau magha-van sooryasya vayam devaanaam sumatau syaama.

हे (मघऽवन्) जगदीश्वर! (सूर्यस्य) सूर्य के (उत्ऽइतौ) उदय का (इदानीम्) यह समय, (अह्नाम्) दिन के (मध्ये) बीच का समय (उत) और सायंकाल, सभी समय हमारे लिए (प्रऽपित्वे) उत्तम ऐश्वर्य की प्राप्ति के समय (स्याम) हों। (वयम्) हम (भगऽवन्तः) कल्याणकारी कर्म करने वाले (स्याम) हो (उत) और (देवानाम्) विद्वानों में भी (सुऽमतौ) श्रेष्ठ मती स्थिर हो।

अथर्वा ऋषिः। भगो देवता। ४३ अक्षराणि। निचृदार्षी त्रिष्टुप् छन्दः। धैवतः स्वरः। भगेऽ<u>ए</u>व भगेवाँ अस्तु <u>दे</u>वस्तेनां <u>वयं भगेवन्तः स्याम।</u> तं त्वां भग् सर्वऽइज्जोहवी<u>मि</u> स नो भग पुरऽ<u>ए</u>ता भं<u>वे</u>ह॥५॥

अथर्व ३:४:१६:५, ऋग् ७:४१:५, यजुः३४:३८

भर्गः । एव । भर्गाऽवान् । अस्तु । देवः । तेनं । वयम् । भर्गाऽवन्तः । स्याम् ॥

तम् । त्वा । <u>भग</u> । सर्वै: । इत् । जो<u>हवी</u>मि । स: । <u>न</u>: । <u>भग</u> । <u>पुर</u>:ऽ<u>ए</u>ता । <u>भव</u> । <u>इ</u>ह ॥५॥

वह (भग:) कल्याणकारी ऐश्वर्य युक्त ईश्वर (एव) ही (भगऽवान्) भगवान (अस्तु) है। (तेन) उसी ईश्वर का पूजन करते हुए (वयम्) हम (देवः) विद्वान व (भगऽवन्तः) ऐश्वर्यवान (स्याम) बनें। हममें से (तम्) जो (सर्वः) सदैव (त्वा) आपके (भग) ऐश्वर्य को समझ कर (इत्) उसकी (जोहवीमि) प्रशंसा करता है (सः) वह और (भग) आप ही (इह) यहाँ (नः) हमारे (पुरःऽएता) मार्गदर्शक (भव) बनें।

अथर्वा ऋषिः । भगो देवता । ४४ अक्षराणि । आर्षी त्रिष्टुप् छन्दः । धैवतः स्वरः ।

सर्मध्वरायोषसो नमन्त दधिक्रावेव शुचेये पदार्य।

<u>अर्वाची</u>नं वंसुविदं भगं <u>मे</u> रथं<u>मिवाश्वां वाजिन</u>ऽ आ वंहन्तु ॥६॥

अथर्व ३:४:१६:६, ऋग् ७:४१:६, यजुः३४:३९

सम् । अध्<u>व</u>रायं । उषसं: । <u>नमन्त</u> । <u>द</u>धिक्रावांऽइव । शुचये । <u>प</u>दायं ॥

<u>अर्वाची</u>नम् । <u>वसु</u>ऽविदंम् । भगम् । <u>मे</u> । रथम्ऽइव । अश्वाः । वाजिनः । आ । <u>वहन्तु</u> ॥६॥

(मे) हम (उषसः) उषा काल से पूर्व उठ (शुचये) पिवत्र होकर, (अश्वाः) घोडों से जुते (रथम्ऽइव) रथ की भांति (वाजिनः) शीघ्रता से, (नमन्त) नमन का (सम्) भाव मन में लेकर, (पदाय) उत्तम पदार्थों को पाने के लिए, (अध्वराय) हिंसारहित धार्मिक व्यवहार को (दिधक्रावाऽइव) धारण करें और (अर्वाचीनम्) नयें (वसु) धनों और (विदम्) विद्याओं को प्राप्त करते हुए (आ) सब ओर से (भगम्) ऐश्वर्य व (वहन्तु) उन्नति प्राप्त करें ।

Atharvaveda - Prapaathaka 6, Kaanda 3, Anuvaaka 4, Sookta 16

O (magha van) Supreme Lord! (idaaneem) This time of the (uditau) rising (sooryasya) Sun, the time during the (madhye) middle of the (ahnaam) day and the time near the evening, may all of these time be the time of (pra pitve) obtaining righteous wealth for us. May (vayam) we (syaam) perform (bhaga vantaḥ) noble deeds all the time (uta) and may the (devaanaam) scholars amongst us (syaama) foster (su) best (matau) intellectual ideas.

riṣhiḥ atharvaa, **devataa** bhagaḥ, **vowels** 43, **chhandaḥ** nichṛid aarṣhee triṣhṭup, **svaraḥ** dhaivataḥ.

5. bhaga'eva bhagavaan astu devastenaa vayam bhagavantan syaama, tan tvaa bhaga sarva' ijjohaveemi sa no bhaga pura'etaa bhaveha.

Atharva 3:4:16:5, Rig 7:41:5, Yajuḥ 34:38

bhagaḥ eva bhagavaan astu devaḥ tena vayam bhaga-vantaḥ syaama,

tam tvaa bhaga sarvaḥ it johaveemi saḥ naḥ bhaga puraḥ-etaa bhava iha.

God, (bhagaḥ) The possessor of all of the great wealth (astu) is our (bhagavaan) well wisher (eva) indeed. May (vayam) we worship (tena) that God and (syaama) become (vantaḥ) possessor of (devaḥ) great knowledge and (bhaga) wealth. Amongst us (tam) whosoever understands and (sarvaḥ) always (johaveemi) praises (tvaa) your (bhaga) wealth, may (saḥ) that person along with the (bhaga) God (bhava iha) become (naḥ) our (puraḥ etaa) guide onto the righteous path.

riṣhiḥ atharvaa, **devataa** bhagaḥ, **vowels** 44, **chhandaḥ** aarṣhee triṣhṭup, **svaraḥ** dhaivataḥ.

 samadhvaraayoshaso namanta dadhikraaveva shuchaye padaaya, arvaacheenam vasuvidam bhagam me

rathamivaashvaa vaajina'aa vahantu. Atharva 3:4:16:6, Rig 7:41:6, Yajuḥ 34:39 sam adhvaraaya uṣhasaḥ namanta dadhikraa iva shuchaye padaaya, arvaacheenam vasu-vidam bhagam me ratham iva ashvaaḥ vaajinaḥ aa vahantu.

(me) We should get up before (uṣhasaḥ) daybreak and after the (shuchaye) purification routine, (sam) with (namanta) humility and as (vaajinaḥ) swiftly (iva) as a (ratham) chariot driven by (ashvaaḥ) horses, (dadhikraavaa) get engaged (iva) in (adhvaraaya) righteous deeds for (padaaya) attaining the best wealth. May we (vahantu) attain (arvaacheenam) new (vasu) wealth, (vidam) knowledge and (bhagam) benevolence from (aa) all directions!

सातवे मन्त्र में स्त्रियों के कल्याणकारी रूप का वर्णन है।

अथर्वा ऋषिः । उषा देवता । ४३ अक्षराणि । निचृदार्षी त्रिष्टुप् छन्दः । धैवतः स्वरः ।

अश्वांवतीर्गोमंतीर्नेऽ <u>उ</u>षासो वीरवंती: सदंमुच्छन्तु <u>भ</u>द्राः ।

घृतं दुहाना <u>विश्वतः</u> प्रपीता यूयं पात स<u>्व</u>स्ति<u>भिः</u> सदा नः ॥७॥

अथर्व ३:४:१६:७, ऋग् ७:४१:७, यजुः३४:४०

अश्वंऽवतीः । गोऽमंतीः । <u>नः</u> । <u>उ</u>षसः । वीरऽवंतीः । सदम् । <u>उ</u>च्छन्तु । <u>भ</u>द्राः ॥

घृतम् । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयम् । पातः । स्वस्तिऽभिः । सदां । नः ॥७॥

कृतम् । पुरुष्ताः । पुरुष्तः । प्रविवतः । प्रविवतः । पूर्वम् । पातः । स्वास्ति । स्वास्ति । स्वास्ति । स्वास्ति । स्वास्ति । स्वास्ति । प्रिश्चर्ययुक्त, (गोऽमतीः) करुणायुक्त, (उषसः) प्रभात किरणों के समान शोभायमान, (वीरऽवतीः) दृढ स्त्रियों! (विश्वतः) सब का (भद्राः) कल्याण और सब ओर से (प्रऽपीताः) उत्तमता लाने के लिए (नः) हमारे (सदम्) घरों को (घृतम्) पोषक पदार्थों से (दृहानाः) पूरा कर सबकी (पात) रक्षा करो । (यूयम्) तुम (सदा) सदा (नः) हम सभी के सुखों का ध्यान रख घरों में (स्वस्तिऽभिः) खुशहाली (उच्छन्तु) लाओं।

Atharvaveda - Prapaathaka 6, Kaanda 3, Anuvaaka 4, Sookta 16

In the seventh mantra the sage highlights the benevolent nature and importance of ladies. **ṛiṣhiḥ** atharvaa, **devataa** uṣhaaḥ, **vowels** 43, **chhandaḥ** nichṛid aarṣhee triṣhṭup, **svaraḥ** dhaivataḥ.

7. ashvaavateergomateerna' uṣhaaso
veeravateeḥ sadamuchchhantu bhadraaḥ,
ghṛitan duhaanaa vishvataḥ prapeetaa
yooyam paata svastibhiḥ sadaa naḥ. Atharva 3:4:16:7, Rig 7:41:7, Yajuḥ 34:40
ashva-vateeḥ go-mateeḥ naḥ uṣhasaḥ veera-vateeḥ sadam uchchhantu bhadraaḥ,
ghṛitam duhaanaaḥ vishvataḥ pra-peetaaḥ yooyam paata svastibhiḥ sadaa naḥ.

O (ashva-vateeḥ) benevolent, (go-mateeḥ) empathetic, (veera-vateeḥ) brave and (uṣhasaḥ) radiant (like morning sun) ladies! May you (paata) protect (naḥ) our (sadam) homes by (duhaanaaḥ) providing complete (ghṛitam) nourishment to everyone and lead (vishvataḥ) everyone towards (bhadraaḥ) wellness and (pra-peetaaḥ) excellence. May (yooyam) you (sadaa) always care and (uchchhantu) bring (svastibhiḥ) happiness to (naḥ) our homes.